

УДК 339.13.012.434

Юрчик Г. М., к.е.н., доцент, Комар С. О., студентка (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

МОНОПОЛІЇ В ЕКОНОМІЦІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТА РЕАЛІЇ В УКРАЇНІ

Узагальнено економічні вчення про монополію, її соціально-економічні наслідки. Обґрунтовано сутність та інструменти анти-монопольної політики за типами монополій. Досліджено особливості національних моделей антимонопольної політики. Проаналізовано основні фактори та масштаби монополізації національної економіки. Визначено стратегічні пріоритети удосконалення антимонопольної політики в Україні.

Ключові слова: монополія, антимонопольна політика, конкуренція.

Вступ. Посиленням процесів глобалізації в світовій економіці, з одного боку, і несприятлива макроекономічна ситуація на тлі політичної нестабільності в Україні – з іншого, гостро ставлять перед національною економікою питання підвищення її конкурентоспроможності, що не можливо без її демонополізації. Недарма в Концепції національної безпеки однією з економічних загроз визначено монополії. Монополізація економіки є антиподом конкуренції як необхідного атрибуту ринкової системи, що стримує економічний розвиток. Відтак, питання вивчення сутності, форм прояву, соціально-економічних наслідків монополії є, безумовно, актуальними.

Аналіз останніх досліджень. Проблемами державної антимонопольної політики та регулювання діяльності монопольних утворень займалися багато вчених: Грицай О. [1], Зелінська О. [3], Філюк Г. [9], Келічавий А. [4], Кирилюк А. [5] та інші. Проте, незважаючи на значні дослідження в цьому напрямі, проблема регулювання монополізованих ринків в економіці залишається відкритою та потребує подальшого розвитку.

Постановка завдання. Метою даної статті є теоретичне та аналітичне дослідження монополізації національної економіки в контексті обґрунтування напрямів удосконалення антимонопольної політики.

Наукові результати. Монополія як економічне явище з'явилась разом із виникненням торгівлі. На ринкове походження цього явища вказує і його етимологія: в перекладі з грецького «monos» – єдиний;

«poleo» – продаю. Теорія монополії почала формуватися в XVIII ст. Узагальнюючи різні теоретичні погляди та уявлення про конкуренцію і монополію в економічній науці, можна помітити, що, попри певні відмінності, все ж представники більшості економічних шкіл розглядають монополію як негативне економічне явище (табл. 1).

Таблиця 1

Генезис економічних вчень про конкуренцію та монополію

Школа	Представники	Вчення про монополію та конкуренцію
Класична школа	Ф. Кене, У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Ст. Мілль	<i>Конкуренція і монополія</i> розглядалися як антиподи. Вважали, що конкуренція є силою, яка встановлює ринкову ціну на «природному» рівні. Монополія розглядалась не як різновид ринку, а як його повне заперечення. Заклали основи поведінкового та структурного аналізу конкуренції і монополії. <i>Слабким місцем</i> дослідників були абсолютизація принципу вільної конкуренції та дихотомічний підхід до аналізу взаємозв'язку «конкуренція-монополія».
Історична школа	Ф. Клейнвехтер, К. Бюхер, Л. Брента-но, Л. Поле, В. Зомбарт, М. Вебер, М. Туган-Барановський, В. Кеннінгем	Аналіз конкуренції і монополії проводився на основі еволюційно-генетичного методу, історичного аналізу пізнання. <i>Монополії</i> розглядалися як великі господарські об'єднання (трести, синдикати, картелі, концерни), які виникають у результаті зростання концентрації виробництва і загострення конкурентної боротьби, пов'язані з прагненням до зниження ризику і невизначеності. Основним <i>внеском</i> школи є постановка проблеми державного регулювання капіталістичних монополій. <i>Слабкою стороною</i> школи вважається описовість, відсутність зрозумілої та систематизованої концепції конкуренції і монополії.
Марксистська	К. Маркс, Ф. Енгельс, Р. Гільфердінг	Доводили, що загострення конкурентної боротьби веде до зростання концентрації виробництва, а відтак – до <i>монополізації економіки</i> . Монополії на їх думку – це великі господарські об'єднання, які підкорюють власним економічним інтересам усі інші верстви суспільства. До <i>слабких сторін</i> школи належить абсолютизація конфліктних наслідків, теза про антагонізм класових інтересів, абсолютизація процесів концентрації і ролі великих господарських структур у розвитку капіталізму.
Неокласична школа та неолібералізм	А. Маршалл, А. Пігу, Дж. Кларк, Дж. Хікс, Й. Шумпетер	Доведено нереалістичність моделі досконалої конкуренції. <i>Конкуренцію</i> розглядали як суперництво «старого» з «новим», а <i>монополію</i> – як тип ринку, що характеризується єдиним продавцем. Серед <i>недоліків</i> вчення виділяють абсолютизацію структурних ознак монополії та абстрагування від її соціально-економічної природи.
Інституціоналізм	Т. Веблен, Дж. Коммонс, Г. Мінз, Дж. Гелбрейт, Б.	Вважали, що <i>монополія</i> – це велика багатогалузева компанія, яка втілює в собі економічну силу, підпорядковує інших суб'єктів власним економічним інтересам і здатна суттєво впливати на суспільні процеси. У дослідженнях робили акцент на провідній ролі великих корпорацій. Основними <i>недоліками</i> їх вчення були абсолютизація ролі великих корпорацій у суспільстві та слабка формалізація аналізу.
Неоінституціоналізм	Р. Коуз, Д. Норт, К. Ерроу, О. Уільямсон, К. Менар, Дж. Б'юкенен	<i>Монополію</i> розглядали як результат взаємозалежності контрагентів і неоднакової їх економічної сили. Переважав прагматизм конкурентної поведінки. Основний акцент робився на поведінковій стороні і контрактній природі монополії. Введено в аналіз фактор інформації і транзакційних витрат та постановку дилеми «ефективність – монополія». Слабкою стороною є поступовий відхід від даної проблематики.

Джерело: узагальнено авторами на основі [6; 10].

Нині теоретичні дослідження монополій в економічній науці можна охарактеризувати як утвердження «конкурентного плюралізму» [10,

С. 25]. Це призвело до того, що у монополії перестають вбачити лише «економічне зло». З'являється вектор наукових досліджень, в рамках яких розглядається позитивний вплив монополій на економіку.

Попри те, що монополії як господарські одиниці відіграють вагомий роль у соціально-економічному розвитку будь-якої держави, все ж негативні наслідки їх функціонування переважають (рис. 1). Зокрема, монополії призводять до зростання цін вище ринкових та отримання додаткового прибутку монополістом за рахунок споживачів. Крім того, монополізація економіки є фактором зниження ринкової конкуренції, що стримує зростання якості товарів та послуг, гальмує НТП, деформує господарські зв'язки.

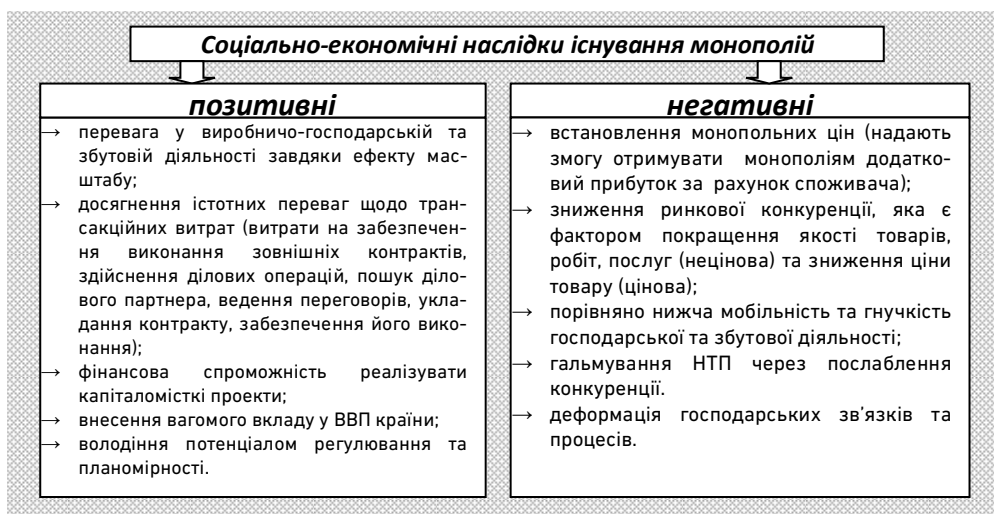

Рис. 1. Позитивні та негативні наслідки монополій

Джерело: узагальнено авторами.

Негативні соціально-економічні наслідки монополізації економіки обумовлюють необхідність реалізації антимонопольної політики. Загалом, антимонопольна політика – економічна політика, спрямована на запобігання, обмеження та припинення монопольної діяльності, а також на розвиток конкуренції.

Інструменти антимонопольної політики можна умовно поділити на адміністративні та економічні (рис. 2). Адміністративні інструменти антимонопольної політики мають заборонний або ж обмежувальний характер та передбачають прямий вплив на монополії в цілях стримування або ж зменшення їх впливу на ринок. В той же час, економічні інструменти антимонопольної політики умовно можна поділити на прямі та непрямі. Прямі економічні інструменти передбачають встановлення обмежень щодо основних економічних показників діяльності (гранична ціна та рентабельність, квоти). Непрямі економічні інструменти передбачають задіяння макроекономічних регуляторів, таких як податки, до-

тації, інвестиції, кредити та ін., які визначають умови ведення господарської діяльності.

Рис. 2. Класифікація інструментів антимонопольної політики

Джерело: складено та доповнено авторами на основі [5]

Особливості розвитку та функціонування різних типів монополізованих ринків обумовлюють необхідність використання відповідних інструментів антимонопольної політики. Спираючись на особливості виникнення та функціонування різних типів монополій, а також наслідки їхньої діяльності, можна виокремити інструменти антимонопольної політики, направлені на кожен окремий ринок задля цільового регулювання кожного з них (рис. 3).

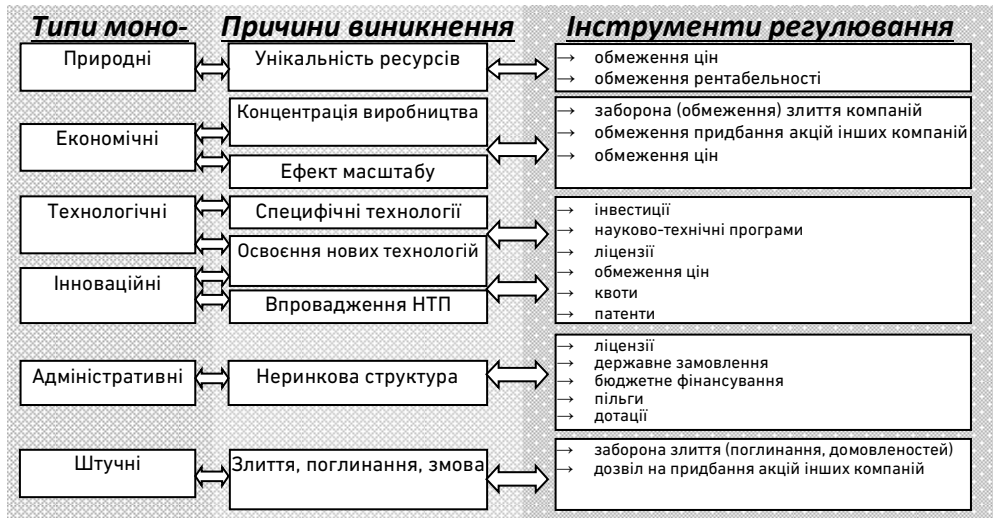

Рис. 3. Інструменти антимонопольної політики за типами монополізованих ринків

Джерело: складено та доповнено авторами на основі [1; 7]

Залежно від правового змісту та процесуальних способів реалізації інструментів антимонопольної політики у світовій практиці виділяють американську, європейську та японську моделі (табл. 2).

Американська модель відзначається достатньо жорстким конт-

ролем щодо захисту економічної конкуренції. В її основі лежить заборона монопольних практик, в структурі пріоритетів діяльності конкурентних відомств – підтримка конкуренції на національному ринку.

Європейська модель характеризується контролем та регулюванням монопольних утворень. Монополістична діяльність як така не заборонена, а допускається за умови, що суб'єктами буде дотримано всіх норм, встановлених антимонопольним законодавством. В Європі підтримка конкуренції є не такою пріоритетною, як захист національних виробництв. В Європі допускаються деякі способи взаємодії між компаніями, що визнаються антиконкурентними у США. Українська модель антимонопольної політики більше відповідає європейській моделі.

Японська модель антимонопольної політики зосереджена на забезпеченні експортної експансії, тому підтримка на внутрішньому ринку не така значуща. Задля забезпечення захоплення і утримання позицій на міжнародному рівні допускаються різні форми взаємодії між компаніями (зокрема, картелі), не зважаючи на те, що вони суперечать інтересам вільної конкуренції як на внутрішньому, так і міжнародному ринках.

Таблиця 2

Національні моделі антимонопольної політики [8, С. 42]

Напряму регулювання	Моделі антимонопольної політики			Україна
	американська (США)	європейська (Велика Британія)	японська (Японія)	
Визначення монопольної ринкової позиції	Монополістом визнається фірма, ринкова частка якої становить			
	35% і більше	50% і більше	55% і більше	35% і більше
Дозвіл на злиття компаній	Обов'язкове повідомлення антимонопольних органів, якщо частка об'єднаних фірм на ринку не перевищує 60%		Повідомлення про злиття бажане, але не обов'язкове, якщо частка на ринку не перевищує 40%	
Фіксація цін	Заборонена			
Право на встановлення державою цін	В енергетиці, системі зв'язку.	В енергетиці, системі зв'язку, охороні здоров'я.	В сільському господарстві, освіті, енергетиці.	В енерго- та електропостачанні.

Необхідною передумовою дослідження монополізації економіки держави є аналіз її конкурентоспроможності. В цілях забезпечення міжнародних порівнянь конкурентоспроможності використовується індекс глобальної конкурентоспроможності (ІГК), що розраховується за методикою Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ). Як свідчать рейтингові дані (табл. 3), протягом 2012-2017 рр. рейтингова позиція України за ІГК дещо знизилась (з 73 до 85 позиції), що свідчить про відсутність передумов до демонополізації національної економіки. При цьому Україна поступається в рейтингу таким державам, як Грузія, Росія, Польща, Туреччина.

Показовими в даному відношенні є результати опитування іно-

земних інвесторів Європейською бізнес-асоціацією (ЕВА), Dragon Capital та Центром економічної стратегії (ЦЕС) у серпні-вересні 2017 р. (рис. 4).

Таблиця 3

Позиції України та деяких країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності

Позиції в рейтингу	2012-2013 (з 144 країн)	2013-2014 (з 148 країн)	2014-2015 (з 144 країн)	2015-2016 (з 140 країн)	2016-2017 (з 138 країн)
Україна	73	84	76	79	85
Грузія	77	72	69	86	59
Туреччина	43	44	45	51	55
Росія	67	64	53	45	43
Польща	41	42	43	41	36

За результатами дослідження, основними бар'єрами для інвестування в економіку України є корупція, недовіра до судової системи, а також монополізація ринків та захоплення влади олігархами.

Рис. 4. Значимість перешкод до інвестування в економіку України за ступенем їх важливості

Джерело: опитування ЦЕС, ЕВА та Dragon Capital.

Тобто, як не дивно, монополізація та олігархізація економіки України, є передумовою до їх збереження і в подальшому внаслідок стримування притоку інвестицій та формування конкурентного середовища.

Відповідно до звітних даних АМК в Україні частка монополізованих ринків сягала від 12% (2013 р.) до 10% (2014-2015 р.), що, на перший погляд, є досить прийнятним показником (рис. 5). Проте, практично ознакам монополізації відповідає і вид ринку, який іменується ринком з ознаками одноосібного домінування, частка якого протягом 2013-2015 рр. збільшилась з 25% до 31%. Тобто, сумарно частка монополізованих та ринків з ознаками одноосібного домінування в Ук-

раїні сягає 37-41%, що, безумовно, свідчить про високий рівень монополізації національної економіки.

Найбільш несприятливою для конкуренції була структура товарних ринків паливно-енергетичного комплексу, в якому частка продукції, реалізована на конкурентних ринках, поступалася навіть сектору транспорту та зв'язку, де зосереджені основні ринки природних монополій. Близько 50-55% усіх реалізованих товарів та послуг припадає на конкурентні ринки в гірничо-металургійному комплексі (ГМК) та будівництві (рис. 6).

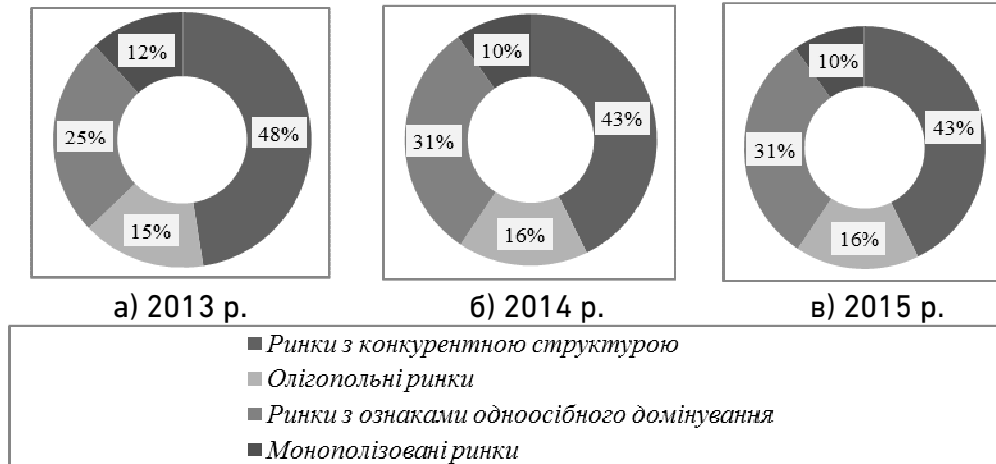

Рис. 5. Розподіл національного ринку за типами конкурентних структур
Джерело: побудовано авторами за даними [0].

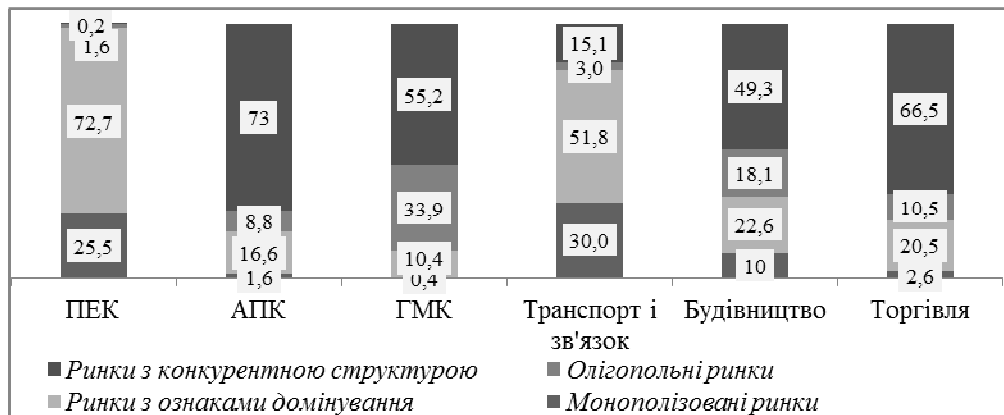

Рис. 6. Частки ринків з різними конкурентними структурами за секторами економіки у 2015 р., %

Джерело: побудовано авторами за даними [2].

Найбільш поширеними формами прояву нерівних умов конкуренції, відповідно до даних проведеного дослідження, у 2015 р. були

отримання окремими учасниками ринку державної допомоги у вигляді субсидій або грантів, вибіркоче пільгове оподаткування, нерівні умови розподілу державних замовлень (рис. 7). Тобто фактором монополізації національної економіки значною мірою виступає непрозора державна економічна політика.

Рис. 7. Оцінка суб'єктами господарювання форм прояву нерівних умов конкуренції в Україні (2015 р.), %

Джерело: побудовано авторами за даними [2].

Найбільш розповсюдженими видами монополізованих утворень в Україні є природні монополії. Перелік суб'єктів природних монополій складається та ведеться АМК.

Основними сферами концентрації суб'єктів природних монополій в Україні є:

- транспортування нафти і нафтопродуктів трубопроводами;
- транспортування природного і нафтового газу трубопроводами та його розподіл;
- транспортування інших речовин трубопровідним транспортом;
- передача та розподіл електричної енергії;
- користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування;
- управління повітряним рухом;
- зв'язок загального користування;

- централізоване водопостачання та водовідведення;
- централізоване постачання теплової енергії;
- спеціалізовані послуги транспортних терміналів, портів, аеропортів.

У звіті Глобальної конкурентоспроможності 2015-2016 рр. виділено «Індекс ефективності антимонопольної політики», який оцінює якість антимонопольної політики, сприяння чесній конкуренції та їх вплив на ефективність ринку товарів та послуг для 140 країн світу (табл. 3).

Таблиця 3

Індекс ефективності антимонопольної політики [4, С. 96]

Країна	Місце в рейтингу
Нова Зеландія	1
Нідерланди	2
Японія	3
Швеція	9
США	10
Велика Британія	12
Німеччина	14
Малайзія	18
Польща	50
Росія	83
Україна	136

Дані таблиці свідчать, що кожна з моделей антимонопольної політики є ефективною, адже країни-представники різних підходів знаходяться серед лідерів цього рейтингу. Проте, є багато країн, які ще не сформували ефективну антимонопольну політику, хоча й використовують певні прогресивні світові підходи. На жаль, серед них і Україна, яка застосовує європейську модель антимонопольної політики. Однак, на даний момент, не сформульовано її цілей і завдань, механізмів та критеріїв реалізації і відповідальності за її виконання. Потенціал антимонопольного регулювання використовується не у повній мірі, що сповільнює інноваційний розвиток та конкуренцію на ринку.

Висновки і пропозиції. Попри те, що монополії мають певні позитивні соціально-економічні наслідки, все ж вони виступають гальмом конкуренції як оздоровлюючого ринкового механізму. Серед основних типів монополій прийнято виділяти природні, економічні, технологічні, інноваційні, адміністративні та штучні. Інструменти антимонопольної політики за формою їх впливу умовно поділяються на прямі та непрямі, а доцільність їх застосування визначається типом монопольних утворень. В світовій практиці виділяють три основних національних моделі антимонопольної політики – американська, європейська та японська. Українська модель антимонопольної політи-

ки перебуває на стадії формування, проте в більшій мірі відповідає ознакам європейської.

Рейтингова позиція України за індексом глобальної конкурентоспроможності та ефективністю антимонопольної політики є невтішною, що свідчить про відсутність передумов для демонополізації національної економіки. Високий рівень монополізації економіки України значно обумовлений непрозорістю державної економічної політики.

До пріоритетних напрямів удосконалення національної антимонопольної політики варто віднести:

- законодавче і змістовне узгодження економічної та конкурентної політики (усунення законодавчих прогалин, які дозволяють отримати певні переваги на ринку);
- удосконалення з погляду антимонопольного регулювання наступних форм державного втручання у ринкові відносини: бюджетне фінансування, державна допомога, пільгові кредити, податкові пільги, державне замовлення та ін.;
- забезпечення прозорості та обґрунтованості цінової політики у сфері природних монополій;
- звуження сфери безпосередньої участі держави у господарській діяльності, насамперед за рахунок процесів приватизації та ін.

1. Грицай О. В. Антимонопольний контроль за концентрацією господарських структур на рівні регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 / О. В. Грицай / НАН України. Ін-т екон.-прав. дослідж. – Донецьк, 2002. – 21 с.
2. Звіти Антимонопольного комітету України за 2013–2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/>
3. Зелінська О. М. Державне регулювання монополізму в трансформаційній економіці України : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / О. М. Зелінська / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2009. – 20 с.
4. Келічавий А. В. Монополія у системі конкурентних відносин / А. В. Келічавий // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2016. – Вип. 1. – С. 93–96. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2016_1_23.
5. Кирилук А. О. Державне регулювання монополізованих ринків України / А. О. Кирилук // Бізнес Інформ. – 2014. – № 11. – С. 30–35. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_11_6.
6. Розанова Н. М. Еволюція взглядов на конкуренцию и практика антимонопольного регулирования: опыт стран с развитой рыночной экономикой / Н. М. Розанова // Экономический журнал. – 2011. – № 2. – С. 24–48.
7. Розанова Н. М. Эволюция взглядов на конкуренцию и практика антимонопольного регулирования: опыт стран с развитой рыночной экономикой / Н. М. Розанова // Экономический журнал. – 2011. – № 2. – С. 24–48.
8. Рудич О. Вплив антимонопольної політики держави на розвиток національної економіки / О. Рудич // Галицький економічний вісник. – 2014. – № 3. – С. 40–46. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_2014_3_8.
9. Филук Г. Со-

ціально-економічні наслідки монополії: теоретичні і практичні аспекти. // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 30–41. **10.** Филюк Г. М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації : монографія / Филюк Г. М. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 404 с. – С. 12–14.

Рецензент: д.е.н., професор Безтелесна Л. І. (НУВГП)

Yurchyk H. M., Candidate of Economics (Ph.D.), Associate Professor, Komar S. O., Senior Student (National University of Water and Environmental Engineering, Rivne)

MONOPOLY IN ECONOMY: THEORETICAL ASPECTS AND REALITIES IN UKRAINE

The purpose of this article is a theoretical and analytical study of the monopolization of the national economy in the context of justifying the directions for improving antimonopoly policy. Monopolization of the economy is the antipode of competition as a necessary attribute of the market system, which holds back economic development. Negative socio-economic consequences of monopolies prevail. Among the main types of monopolies are natural, economic, technological, innovative, administrative and artificial ones. The tools of antitrust policy in the form of their impact are conditionally divided into direct and indirect. In world practice, three major national models of antitrust policy are identified - American, European and Japanese. The Ukrainian model of antitrust policy is in the formation stage, however, to a greater extent, corresponds to the features of the European one. The rating position of Ukraine on the index of global competitiveness and the effectiveness of the antimonopoly policy is negative. The high level of monopolization of the Ukrainian economy is largely due to the opacity of the state economic policy. Priority directions for improving the national anti-monopoly policy should be considered: ensuring legal equality of economic entities; ensuring the transparency of state economic policy; ensuring price transparency in the field of natural monopolies; minimizing state interference in the economy on the basis of privatization.

Keywords: monopoly, antimonopoly policy, competition.

Юрчик Г. М., к.э.н., доцент, Комар С. О., студентка (Национальный университет водного хозяйства и природопользования, г. Ровно)

МОНОПОЛИИ В ЭКОНОМИКЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И РЕАЛИИ В УКРАИНЕ

Обзор экономические учения о монополии, ее социально-экономические последствия. Обоснованы сущность и инструменты антимонопольной политики по типам монополий. Исследованы особенности национальных моделей антимонопольной политики. Проанализированы основные факторы и масштабы монополизации национальной экономики. Определены стратегические приоритеты совершенствования антимонопольной политики в Украине.

***Ключевые слова:* монополия, антимонопольная политика, конкуренция.**
